

ALKALMAZKODÓ ÉPÍTÉSZET
a tanya

BORDÁS MÓNIKA

BME Építőművészeti Doktori Iskola - Egyéni kutatása IV. prezentáció

Témavezető: FEJÉRDY Péter dla
Konzulens: BALÁZS Mihály dla
2019. június 10.

TARTALOMJEGYZÉK

ABSZTRAKT

TÉZISEK /aktuális megállapítások a kutatás jelen stáiumában/

BEVEZETŐ

FEJEZETEK

/kifejtett fejezetek/

VÁLTOZÁS ÉS ALKALMAZKODÁS

Változtatni kell

A tanya mai ellentmondásossága

A tanya alternatíva a környezetetudatos életre való áttérésre

JELENTÉS

Reális és ideális tanyafogalom

Történeti fejlődés és jelentésmódosulás

Területi meghatározottság kérdése

TERMÉSZET - EMBER - HÁZ

Természet és táj

Helyteremtés

Működési rend

A változások tükrében

/vázlatos fejezetek/

HAGYOMÁNY ÉS KORSZERŰSÉG

A hagyomány tisztelete és szerepe

Korszerű, mert működnie kell

Egyensúlyi helyzet

TUDATOSSÁG ÉS ÖSZTÖNÖSSÉG

A tanya egy funkcionális üzem

Megjelölt hely embernek, állatnak, növénynek és épületeknek

Az ember keze munkája

BEFEJEZETLEN ÉS VÁLTOZTATHATÓ

Véges végtelen

Egymásra rakódó rétegek

Lehetőség a változásra

TANYA, MINT AZ AUTONÓMIA MEGTESTESÜLÉSE

Egyedül a puszta közepén

Önállóság

Magára hagyott terület

Periféria és szociális problémák

Kapcsolatrendszer

MESTERMUNKA

IRODALOMJEGYZÉK

ABSZTRAKT

Egykori tanyai énem, az onnan eltávolodott városi életformát megélő lényem, az értékeket és válaszlehetőségeket kereső építész hozzáállásom, és mindezek összessége arra ösztökél, hogy kérdezzek és beszéljek arról, ami rejtőzködik. A tanyáról.

Rejtőzködik problémáival, pedig van neki bőven. Elbújik a szemek elől, mert szégyenlős, mert takargatni és szégyellni való, vagy éppen csak nem hivalkodó. Megbújik a tájban, mert nem ő a lényeges. Rejtve marad értéke, mert nem teszi közzemlére.

Többlettartalma nem látható, mert csendben van. Elrejtve marad építészete, mert nem keressük. Eltűnik vagy előbújik? Dolgozatommal célom, hogy felhívjam a figyelmet egy sajátosan magyar település- és életformára, mely építészeti örökségünk igen értékes, de drasztikusan fogyó és átalakuló részét képezi, annak kritikus helyzetére, és rejtett potenciáljaira. Olyan aspektusára helyezem a hangsúlyt, amelyben a tanya kiterjesztett fogalom, a környezettudatos és autonóm, tájban élő építészeti egy lehetősége.

BEVEZETŐ

„Mai életünk „hiánybetegségeként” éljük meg a gazdálkodói létünkötől való elszakadásunkat, és talán nem is tudatosult bennünk, hogy a földdel való intenzív kapcsolattunk elvesztésével elvesztettük „életünk vezérlőcsillagát” is.”¹ Reischl Gábor, építész

A földtől, a természettől való elszakadásunk, és ennek soha nem látott mértéke egy sor problémát generál, melyek következményeivel az elmúlt évtizedekben egyre erősebben szembesülünk. A természettől, annak körforgásától való eltávolodás azt eredményezi, hogy nem értjük annak működését, így nem is vagyunk rá tekintettel. A tájtól elidegenült ember felgyorsult életében a lehető leggyorsabb akar mindent, és mivel nem látja, hogy mi hogyan keletkezik, ezért nem is értékes számára, így megindul a pazarlás, a személtelés, a természeti erőforrások esztelen elhasználása. Ezek közhelyek, de igazak, és elvezettek nagyon sok olyan problémához, melyek a XXI. századot sújtják.

A most zajló folyamatok azt mutatják, hogy a klímaváltozás okozta változások nagy része már elkerülhetetlen, vagyis feladatunk kettős: próbálni megállítani a folyamatokat, amelyek a környezetünk károsodását okozták, és felkészülni, alkalmazkodni a változásokhoz.

Globálisan a probléma olyan mértékűre nőtt, melyet megoldani is csak globálisan lehet. Viszont lokálisan is keresnünk kell a megoldásokat, azokat a lehetőségeket, melyek természeti környezetünk megóvását helyezik előtérbe. Az egyéni felelősségvállaláson túl azoknak a szakterületeknek, iparágaknak, melyek leginkább felelősek a környezetszennyezésért, valamint az energiák elhasználásnak nagy részéért, különösen nagy feladatuk van elméleti és gyakorlati szinten is. Ezek közé tartozik az építészet, az építőipar is.

„A leginkább környezetszennyező hivatás a miénk, építészeké, a személt-, a hulladékkibocsátás legnagyobb részét az építőipar adja. Ha mi, akik legjobban szennyezzük a környezetet, nem vigyázunk rá, milyen példát mutatunk a többieknek?”² Philippe Madec, építész

Ha az elmúlt években körbetekintünk városainkban, gombamód nőnek ki a földből a beton és üveg irodaházak, a lassan megszámlálhatatlan mennyiségű soklakásos komplexumok, melyek befogadóképességüket tekintve a városokba tömörödés még újabb hullámát indukálják, és olyan méretű terhet jelentenek a teljes meglévő infrastruktúrára - közlekedés, egészségügy, oktatási létesítmények- melyre nincsenek felkészülve, és hozzájárulnak majd a még nagyobb fogyasztás generálásához.

Miközben a vidék elnéptelenedik. Az a vidék, mely földet, élelmiszert, élhető környezetet tud biztosítani az ember számára, képes visszavezetni őt ahhoz a természeti közegehez, melyben otthonosan, és egészségesen mozoghat.

1 Reischl Gábor: Mezőgazdaság és építészet. Budapest, TERC Kft. 2010. 15.

2 Philippe Madec interjú: „Az építészeknek meg kell végre érteniük, hogy nem művészek, hanem a társadalom szolgálói” <<http://epiteszforum.hu/az-epiteszeknek-meg-kell-vegre-erteniuk-hogy-nem-muveszek-hanem-a-tarsadalom-szolgaloai>>. 2018.

Az elnéptelenedő vidék olyan szeletére szeretném felhívni a figyelmet, mely leginkább veszélyeztetett ma, miközben egy potenciális lehetőség rejlik benne a helyi, hazai problémakezelésünkre. Ez a magyar tanyaszövet, az alföldi tanyák, a környezettudatosság ösztönös és kölcsönösségen alapuló, természet közeli gazdálkodó együttese. Egy olyan élhető és fenntartható életforma és településforma lehetősége, melynek felfedezése kiutat jelenthet hazánkban a városiasodás, így az ország egyes területeinek elnéptelenedése, a földtől való elszakadás, az elidegenedés, a környezetszennyezés és a nagyüzemi mezőgazdaság kizárólagosságának visszaszorítására. A tanyák vizsgálata, megmentése, újraértelmezése és a tanyaszövet újjáélesztése a magyar vidékfejlesztés jövőjének meghatározó pontja, melyhez az építészeti állásfoglalás is nélkülözhetetlen.

VÁLTOZÁS ÉS ALKALMAZKODÁS

Változtatni kell

A bevezetőben már kitértem azokra a problémákra, melyek kihívások elé állítanak minket, egyéneket és építészeket egyaránt, és arra köteleznek, hogy a lehető leghamarabb válaszlehetőségeket találjunk. A XXI. századot a történelem során még nem látott változáshullám jellemzi:

„Népességnövekedés, klímaváltozás, tudományos-technológiai forradalom: három önmagában is nagyon összetett jelenség, soha nem tapasztalt együttállásuk és együtthatásuk komoly kihívást jelent az egyén és a közösségek számára. Mindez alapvetően érinti az építészetet.”³
Balázs Mihály, építész

Ennek az együttállásnak kétfajta kimenetele sejthető: a változásra alkalmazkodással reagálunk, vagy a változások túlnőnek rajtunk és kezelhetetlen vagy talán végzetes következményekkel járnak. Én még hiszek abban, hogy a változásra tudunk változtatással válaszolni, és alkalmazkodó, illeszkedő magatartást felvenni. Ennek egyik lehetséges iránya pedig úgy vélem, hogy egy szelidebb, visszafogottabb és természet közelebbi életmódban, és építészeti hozzáállásban keresendő, melynek terepét meg lehet pontosan határozni. Kutatások igazolják, hogy a nagy városok élhetetlensége fokozódik a felmelegedés és klímaváltozás következtében, a népességrobbanás és migráció következtében pedig a városiak létszámának további emelkedése várható. A hőmérséklet növekedése a városokban erősebben érzékelhető, mely a városi hősziget jelenségével magyarázható, így megnő a hűtési igény, és a klímaberendezések működése csak tovább fokozza a levegő felmelegedését, a nyári melegben pedig a benzinfüsttel forró szmog szennyezi a levegőt. A csapadék mennyisége jellemzően csökken, viszont intenzitása - egyszerre leeső mennyiség - nő, melyre a csatornarendszerek nincsenek méretezve, így nagyobb esőzések esetén a várost elönti a víz. És ezek csak kiragadott példák arra, hogy a városokba tömörödő népességnek nemcsak a tömeggel, az infrastruktúra lehetőségeivel és sokszor közösségek híján az elidegenedéssel és pszichés gondokkal kell megküzdenie, hanem a klímaváltozás okozta természeti változásokkal is.

3 forrás: <http://www.kozep.bme.hu/diploma_-2018-19-tavasz/>

És akkor még meg sem említettem a szennyezett élelmiszereket, a tömeges hulladékkezelés-lerakás problémáját, valamint a digitális és virtuális világ fennhatósága okozta lelki és fizikai elváltozásokat. Sok mindenre tudunk építészetileg megoldást keresni, akár találni is, de nem mindenre, és látnunk kell, hogy a városiasodás mértéke tarthatatlan.

„A 19. század legelején a teljes népesség 3%-a volt városlakó. Ez az érték a 20. század legelején 13-14%-ra nőtt, és egy ENSZ népesedési statisztika szerint 2008-ban érte el az 50%-ot, azaz akkora már minden második ember a Földön városlakó lett. Ha ez a folyamat változatlanul folytatódik, akkor 2050 körül már az emberiség háromnegyede lesz városlakó.”⁴ Cságoly Ferenc, építész

Tarthatatlan azért is, mert ahonnan az ember eljön, ott űr marad a helyén, és az elnéptelenedés is egy sor problémát generál, bár más jellegűeket, mint a tömörödés. A legtöbb esetben a ritkán lakott területeken megszűnnek a munkalehetőségek, mely anyagi gondokhoz, elszegényedéshez vezet, közösségek esnek szét, egészségügyi, oktatási és kulturális lehetőségek hiányában a mindennapi élet nehezebbé válik, megjelenik a szlömösödés és a perifériára szorult társadalmi rétegek problémája. Ez a probléma jellemzi ma hazánk egyes régióit, térségeit is. Az alapvetően mezőgazdasági Magyarországon pedig az ország 2/3-át kitevő Alföld esetében a tanyák elnéptelenedése, illetve a lakosság elöregedése a termőföldek felhagyását vagy nagyüzemi felhasználását eredményezi, mely a sok esetben a termények minőségi romlásával és a teljes táji és építészeti környezet átalakulásával jár együtt.

Itt szeretnék visszautalni a tanyák kialakulásának idejére, mivel azok létrejöttét és elterjedését is társadalmi, természeti és gazdasági változások hirtelen és együttható változása idézte elő, melyben látok némi párhuzamot a mai folyamatokkal. Az egyik jogi-gazdasági eredetű, miszerint a kiváltságokkal rendelkező városok (Alföldi mezővárosok, hajdúvárosok, jászkun területek, katonai határőrvidekek) határai rendezését megkezdték, a földközösséget megszüntették, így lehetővé vált az egyéni birtoklás, így az egyéni földművelés és állattenyésztés, majd a tanyák építése is. De mindez kevés lett volna önmagában a termőterület méreténél fogva. A folyók szabályozásával tudtak mind nagyobb területet bevonni a mezőgazdaságba, melyre a népesség gyors növekedése, így az élelmiszerigény növekedése miatt is szükség volt. Tehát a második nagy lépés az ember által alakított természeti változás volt. A harmadik a társadalmi átalakulás, mely ezeket a kiváltságos városokat jellemezte. Nevezetesen a szabad jogállás, földesúri fennhatóság nélkül, valamint a vállalkozó szellem, mely az egyedüli önálló boldogulásra ösztönözte őket. A negyedik, technológiai eredetű változás az ipari forradalom termékeként megjelenő vasút, az infrastruktúra fejlődése és vele együtt a mobilitás, termények szállíthatósága volt. Erre a négyes együttállásra az alföldi tanyavilág kialakulása egész országot érintő reakcióként jelent meg akkor, kialakított egy mérőben új életformát, és átalakította gazdaságunkat.

Ma nem láthatóak teljesen tisztán, de felvázolhatóak a változások következményei, és válaszokat, megoldási lehetőségeket kell keresnünk az élet minden területén, az épített környezetünket is beleértve.

4 Cságoly Ferenc: Környezetünk állapota és az építészet felelőssége. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián, MTA 2014., 12.

„Pedig a környezet lényegi problémáira az építészetnek vannak válaszlehetőségei. A szennyezésre-pazarlásra a környezettudatosság, az elszegényedésre a szolidáris empátia, az elidegenedésre a kapcsolatteremtés és közösségépítés, a kultúra értékváltására pedig értékőrző, értékteremtő hozzáállás.”⁵ Cságoly Ferenc, építész

A tanyai életforma és településforma úgy vélem, ma egy válaszlehetőség lehet. Természeti közegbe ágyazottságával környezettudatosságra kötelezett, az őt jelenleg jellemző elszegényedés miatt szolidáris, empátikus hozzáállásra éheznek, a gazdálkodás folytán kapcsolatokat teremt (természettel, környezetével és más emberekkel), és értékőrző magatartással pedig megmentheti népi építészeti örökségünk egy szeletét.

A tanya mai ellentmondásossága

A mai alföldi tanyavilágot jelentős problémák sújtják, melyek gazdasági, társadalmi, infrastrukturális, valamint természeti eredetűek. A mezőgazdasági területek nagytáblásítása, az alföldi termőtalaj adottságok mellett jobban működő kisüzemi kert-és szőlőgazdaságok csökkentése illetve felszámolása nagy ütemben zajlott az államszocializmus kollektívizáló folyamata alatt, mely a rendszerváltást követően megállt, és némileg visszafordult, de még ma is elmondható, hogy a termőterületek nagy hányada viszonylag kevés tulajdonosnál összpontosul. Ez sok esetben a változatos terménytermesztés, a biogazdálkodás előtérbe helyezésének és a minőségi mezőgazdaságnak útjában áll, valamint a tanyák sorvadását, eltűnését generálja. Sajnos földek hiányában, vagy kicsiny méretük folytán, valamint mezőgazdasági támogatások nélkül a gazdálkodókat a tanyák elhagyására sarkallják. Ez pedig egyfajta negatív belső migrációt generál, mely azt eredményezi, hogy a tanyák népessége csökken, előregedik, az elvándorló, gazdálkodáshoz értők helyére legtöbbször elszegényedett, a társadalom peremére szorult rétegek veszik át helyüket, mivel a népességcsökkenés és a megfelelő életszínvonal elérhetősége híján a tanyák ára meglehetősen alacsony, a mindennapi élet fenntartása kevesebb pénzbe kerül (kevés közműköltség - ha van - önellátás vagy rásegítés lehetősége). A tanyákon maradt idősek nehezen, vagy nem művelik földjeiket, a kényszerből kiköltözők pedig a legtöbb esetben nem értenek a földműveléshez, így azok vagy parlagon maradnak, vagy egy nagygazda bekebelezi azokat. Mindezek folytán az épített környezet pusztul, kiüresedik, átalakul. A természeti változások sem kedveznek a tanyás területek legnagyobb részének, nevezetesen a homokhátsági területnek, melyen a talajvíz szintje drasztikusan csökken, a terület egyre inkább sivatagosodik a csapadékhiány és a hőmérséklet növekedés miatt. Így romlik a termőföld minősége, és hamarosan kérdéses lesz, hogy egyáltalán megállítható-e a folyamat. Az infrastruktúráját sok helyen még 19. századi állapotok jellemzik, bár ez régióként és azokon belül is igen eltérő képet mutat.

Hogyan is lehetne egy ilyen hátrányos helyzetű, és temérdek problémával terhelt terület és életmód a mai, környezetünket érintő kérdésekre egy válaszlehetőség?

⁵ Cságoly Ferenc: Környezetünk állapota és az építészet felelőssége. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián, MTA 2014., 19.

Az elnéptelenedés és földelhagyások mellett az elmúlt 1-2 évtizedben megfigyelhető tendencia a városokból tanyákra kiköltöző, gazdálkodni vágyó, legtöbb esetben értelmiségiek megjelenése, akik egyéni és közösségi kezdeményezéseikkel nem csak a mezőgazdaságot, a minőségi (sok esetben vegyszermentes) termények előállítását szorgalmazzák, hanem az építészeti és természeti örökség megőrzését, valamint helyénvaló építési magatartást is ebben a közegbe. És ez a folyamat reményt és lehetőséget mutat arra, hogy a tanya, mint lakó- és mezőgazdasági forma együttese nem a múltat, hanem a jövőt is jelentheti, felkínálva egy újfajta szemléletet, mely környezettudatosságon, a természet tiszteletén, és erőforrásainkkal való megfelelő gazdálkodáson alapul.

A tanya alternatíva a környezettudatos életre való áttérésre

Azok a jellemzők, melyek ma a tanyákat hátrányos helyzetbe sorolják, a lehetőségét is felkínálják a mértéktelen fogyasztás és pazarlás visszaszorításának, a fosszilis energiákra épülő közműellátottságtól való függés megszüntetésének, a természeti javakkal való megfelelő gazdálkodásnak. A tanyasi ember lehetőséget kap arra, hogy máshogy tekintsen a világra, azon nem uralkodik, hanem együtt él vele, annak minden nehézségével együtt, így óvva azt. Legalábbis így kell lennie.

A hátrányos helyzet okai a nagy távolságok, a magára utaltság, az infrastruktúra, egészségügy, oktatás, kulturális adottságok fejletlensége vagy nehezen elérhetősége. De a mai technika fejlettségi szintjén és a mobilitással ezek mind könnyen áthidalhatóvá válnak. Vagyis az előnyök és hátrányok átrendeződnek, és felértékelődik az a többlet, melyet a természetközelség nyújt. A természeti közeg és gazdálkodói létforma pedig egy olyan elementáris erejű meghatározó tényező, mely az építészetet egy sajátos mederbe tereli, ahol a szempontok átértékelődnek, és azok kerülhetnek előtérbe, melyek képesek egy alkalmazkodóbb, alázatosabb épített környezetet teremteni.

JELENTÉS

„A régi tanya - porta nem csak házak összessége, hanem több: élő organizmus, az élet teljességének színtere: a születése, a halálé, a munkáé és pihenése. Személyre az ÉN-re szabott világ emberekkel, állatokkal, növényekkel, ahol nincsenek megkérdőjelezhetetlen “szereplők” sem az élőlények, sem az építmények között.” ⁶ Reischl Gábor, építész

Reális és ideális tanyafogalom

Az államszocializmus tanyaépítési tilalmától (1968-1986) és a termőterületek kollektivizálásától datálható a tanyaszövet sorvadása, mely óta nem volt képes új lendületet venni, de ennek ellenére még ma is sok alföldi településünkön élnek nagy arányban tanyákon, és jelentős azok száma is, akik belterületen laknak, de rendelkeznek gazdálkodó tanyával. Elengedhetetlennek tartom - ahogy már fentebbi sorokban is tettem - az aktuális, vagyis realiztikus tanyakép és tanyafogalom, és akörüli kérdések és problémák felvázolását annak érdekében, hogy érhetővé váljon a dolgozat későbbi idealisztikus megközelítése.

A tanyák helyzetével és jövőképevel a saját szempontrendszere alapján foglalkozik az agrártudomány, a településföldrajz, a geológia, a szociológia és a néprajz is, de közös mindegyikben, hogy aktuális tanyadefinióit és pontos körülhatárolást nem tesznek, mivel a változás a tanyákat érintőleg igen gyors, emellett egy viszonylag nehezen kutatható és számszerűsíthető terület elszórtsága, és a magán jellege folytán. A statisztikai adatok (népszámlálás, lakóhely elemzés, gazdasági mutatók) sem ma, sem azt ezt megelőző időkben nem tudtak pontos képet mutatni, a sokféle használati módból és keveredésből kifolyólag. Talán ami az egyes tudományterületek összefüggéseiből leszűrhető, az az, hogy tanyának nevezhetjük az eredetileg is tanyás területeken (Alföld) elhelyezkedő, külterületi lakó- és gazdasági egységeket, állandóan és időszakosan lakott egykori tanyákat is, akár folytatnak ott mezőgazdasági tevékenységet, akár nem. A körbe beletartoznak azok a turisztikai funkciójú együttesek, volt tanyák és új tanyasi formákat idéző, tanyaszövetbe kerülő építések is, amelyek már csak idegenforgalomból - nem pedig gazdálkodásból - élnek. Sőt, tanyának nevezzük ma még azokat a hobbi, illetve hétvégi házakat, melyek az egykori tanyavilág területén helyezkednek el, és eredeti tanyák átalakításával, felújításával jöttek létre, viszont nem nevezzük tanyának azokat az új építéseket, melyek ezzel a céllal (tehát nyaralóként), erre a területre új építésűek. Nem tisztázott azon lakóházak megnevezése sem, amelyek külterületre, az egykori tanyás térségbe kerülnek, de nem gazdálkodnak, és semmilyen szálon nem kapcsolódnak az egykori szövethoz (ezeket inkább a külterületi lakóház megnevezés illeti). Vannak olyan lakótanyák, melyek a plusz bevétel érdekében becsatornázzák a turisztikai tevékenységet is, sőt van olyan nem lakott gazdálkodó tanya, mely vendéglátásból is él. Összegezve; nem lehet pontosan megfogalmazni, hogy mi ma a tanya reálian, az elszegényedett kényszerviskótól a hatalmas lovastanyán keresztül, a tanyaszövetben található nyaraló tanyaíg még minden beletartozhat, közös megegyezés a fogalmat illetően nincs.

^[1] Reischl Gábor: Gazdálkodó építészet. Ybl Miklós Főiskola Magasépítési és Települési Intézet, Labor5, 1995. 49

Ezért a dolgozatomban a tanyát, mint ideális fogalmat definiálom, és ma is létező, de már nem, és még nem túlsúlyban lévő jelentésében használom. Ezek alapján a tanya egy település külterületén működő gazdálkodó egüttes, mely lakóházból (állandóan vagy időszakosan lakott), gazdasági épületekből és építményekből, az ezek által megjelölt udvarból vagy udvarokból, valamint a hozzá tartozó gazdálkodásra alkalmas földterületből tevődik össze. Az egység elemei elválaszthatatlanok, mindegyik a teljes egész része, együtt nyernek értelmet, és együtt működőképesek. Kissé utópisztikus a megfogalmazásom, de az eredeti tanyafogalom ezt jelentette, és a tanyak jövője is ebben a megbonthatatlan egységben keresendő.

Történeti fejlődés és jelentésmódosulás

„Tanya, vagy régebbi néven szállás alatt a magyar Alföld szétszórt, magányos telepeit értjük, melyek ma a mezőgazdasági munkák, s általában a gazdálkodás központjai, régebben pedig a lábas jószág telettető helyei voltak. A tanya azonban nem önálló településforma, hanem a hozzátartozó földbirtokkal együtt valamely város vagy nagyközség függvénye… Más szóval a magyar földművesnek az Alföldön két telepe van, egyik a városi vagy falusi lakóháza, másik a határban lévő nyári vagy téli szállásul szolgáló tanyája.”⁷ Györffy István, néprajzkutató

A tanya fogalmát és annak változását vizsgálva Györffy István néprajzkutató elmélete alapján a tanya honfoglalás előtti időkre visszanyúló gyökerekből nőtt ki, elődjének a nomád állattartó szállás tekinthető. A tanyarendszer első korszakában (kb. 1750-1850 között) az állattartó szállásokból a gabonatermő szántóföld tanyaja lett, mégpedig úgy, hogy a település megosztódott, az akolkertek kikerültek a határba, a lakó és a gazdasági üzem kettévált. Tehát a tanya ekkor olyan magános telep, mely mezőgazdasági, illetve őstermelői célt szolgál, és a termelésben foglalkozónak rövidebb-hosszabb ideig tartózkodási helye. A tanyarendszer második korszakában a belterjes mezőgazdaság elterjedésével egy újabb forma jelenik meg, amelyet Erdei Ferenc szántóföldi tanyaformának nevez. Ez a fajta mezőgazdasági forma sokkal inkább megköveteli az állandó jelenlétet, így a tanya egyre inkább állandó lakhellyé alakul át. Kevert forma valósul meg, a kétlaki (falusi, városi és tanyai) életforma mellett megjelenik az önálló kinti lakó- és mezőgazdasági üzem is. Mindez egyértelmű építészeti következményekkel járt, hiszen eddig csak a mezőgazdasághoz kötődő funkciók ellátása volt az elsődleges, most pedig egyre inkább fontossá válik a lakhatás, a lakóház szerepe is. A harmadik korszakban a belterjesülés tovább folytatódik, a földbirtokok aprózódása megindul, az állandó kinn lakás, kitelepülés fokozódik. A lakóházak képe egyre inkább a falusiakéhoz hasonlatos, azok kitelepített másai. Ebben a korszakban elkezdődik a tanya fogalmi meghatározásának bonyolódása, mivel az állandó kinnlakás mentén és a mezőgazdasági üzemformák változatosságával egyre kevertebb formák jelennek meg, de ennek ellenére még mindig egyértelműen kijelenthető, hogy a tanya mezőgazdasági üzem és lakóforma egyben, melynek megoszlási aránya változatos, és társadalmi berendezkedése és működése sokféle lehet.

A nagy változás a tanya-fogalmat illetően az államszocializmus idejében, már annak kezdetén, a mezőgazdasági területek kollektivizálásával, és a volt mezővárosokról való erőszakos leválasztással, tanyaközségesítéssel kapcsolatban elindult. A társadalmi változásokkal, a mezőgazdasági népesség iparba való átcsoportosításával, a földek kisajátításával, az egyéni őstermelői boldogulás ellehetetlenítésével a tanya „az átalakult, szocialista típusú mezőgazdasági termelési rendszer része” lett, a nagyüzemi mezőgazdasági vagy éppen ipari munkások lakóhelyévé degradálódott.

⁷ Györffy István: Magyar falu, magyar ház. Budapest: Az Akadémia Kiadó Reprint sorozata, 1987.

Tehát sok helyütt a mezőgazdasági üzem kifejezés kikerült a fogalmi meghatározásból és maradt csak a külterületi lakófunkció (minimális önellátással). És emellett sok helyütt magára hagyott, települési rendszeréből kiszakított formává vált. Természetesen ez területeként eltérő mértékben mondható ki, vagyis néhol (főként a Homokhátság területén) megmaradtak az eredeti jelentésű, vagy azt minimálisan módosító tanyák, egyes részekben pedig teljesen átalakult, a keveredés és sokszínűség fokozódott.

Az 1986-os tanyai építési tilalom feloldásával, majd a rendszerváltást követő privatizálással, téeszek megszűnésével ismét fordulat következett be, mely a tanyák fogalmát ismét kezdte átrendezni, bár a várt felívelés nem következett be a mezőgazdaság hátrányos helyzet és pénzügyi támogatások híján. Egyre sokrétebb lett a külterület használata, az építési és korszerűsítési tilalmak miatt kiüresedett, lepusztult vagy éppen konzervált, de már nem gazdasági szerepű tanyák periférikus helyzete nyilvánvalóvá vált, jellemzően csak lakófunkciót látnak el (hátrányos társadalmi helyzetűek megtelepedése). Mellettük megjelentek új építésű, kitelepedett lakóházak, de néhány helyütt újra lendületet kaptak a kisebb gazdaságok is (jellemzően gyümölcs- és kertgazdaságok).

A mai kép a teljes történeti folyamatot magán viseli, az eddig előfordult összes tanyaforma megtalálható jelenleg. A teljes áttekintés és osztályozás szinte lehetetlen feladat. De ennél talán sokkal fontosabb egy ideális tanyafogalom használata, amelyre már utaltam, és amely kijelölheti a tanyafejlesztés jövőbemutató útját.

Területi meghatározottság kérdése

„A tanyák a „végtelen” síkságnak adnak léptéket és emberi mértéket-...”⁸ Reischl Gábor, építész

A fenti mondat és a történeti leírás alapján is egyértelmű: a tanyák a magyar alföld, a síkság építményei, az egykori mezővárosok külterületén, az alföldi pusztán jöttek létre egy sajátos mezőgazdasági- és lakóformát képezve, az egyes tanyák összességéből pedig létrejött a tanyaszövet. Viszont ha a jelentésmódosulásba jobban belemélyedünk, akkor kérdésessé válhat, hogy ma megállja-e a helyét ez a területi lehatárolás, vagy tágítanunk kell rajta. A kérdés aktuális lényege az, hogy a tanyát, mint természet és ember kapcsolatát szolgáló épített környezetet és fogalmat, vagy egy hagyományokkal és történetiséggel rendelkező településformát vizsgáljuk.

Kutatásom szempontjából fontos a helyszíni meghatározottság és az a múlt, mely létrehozta a tanyaszövetet, ezért a területi, Alföldet érintő lehatárolást meghagyom, olyan példákat mutatok be, melyek mind ezen a területen találhatóak, rajtuk keresztül az eredeti tanyaszövetet érintő folyamatok bemutathatóak. Viszont a jövőbe tekintést illetően - és ez a dolgozat fő célja - nem teszem meg ezt a szűkítést, hiszen a megállításaimat, problémakezelő kérdéseimet tágabb hasznosítás érdekében teszem. Vagyis a tanya fogalmát kiterjesztem területi lehatárolás nélkül minden olyan gazdálkodó egységre, ahol az ember művelés alá vonja a tájat, és környezettudatosan gazdálkodik a természet nyújtotta erőforrásokkal, legyen az az Alföldön, a Balaton-felvidéken, vagy a Kisalföldön. Lényegessé tehát az ember és a tájhasználat, és az ebbe illeszkedő és ehhez alkalmazkodó építés válik.

⁸ Reischl Gábor: Mezőgazdaság és építészet. Budapest, TERC Kft. 2010. 18.

TERMÉSZET-EMBER-HÁZ

„Talán a tanyasi lét tükrözi legtisztábban ember és természet, az ember és a mindenség és végsősoron az ember saját emberségéhez való viszonyát. Ezért a tanyai környezetet világmodellként is definiálják.”⁹ Reischl Gábor, építész

A Reischl Gábortól származó idézet a következőekben vezérfonalát képezi a tanyákat és azok lényegét megfejteni próbáló gondolataimnak. Szavai, és munkássága iránymutatóként szolgál számomra, hiszen teljes praxisa alatt a mezőgazdaság és a vidék, és azon belül kitüntetett helyen a tanyák építészetével foglalkozott, azt, mint a mindenség modelljét kutatta, szemlélte és tervezte. Az ő megállapításai révén merem én is a tanya fogalmát kiterjeszteni, és sokkal inkább egy modellként, mintsem egy adott településformaként vizsgálni, a természet, az ember és a ház hármasság összefüggésrendszerben megvilágítani.

Természet és táj

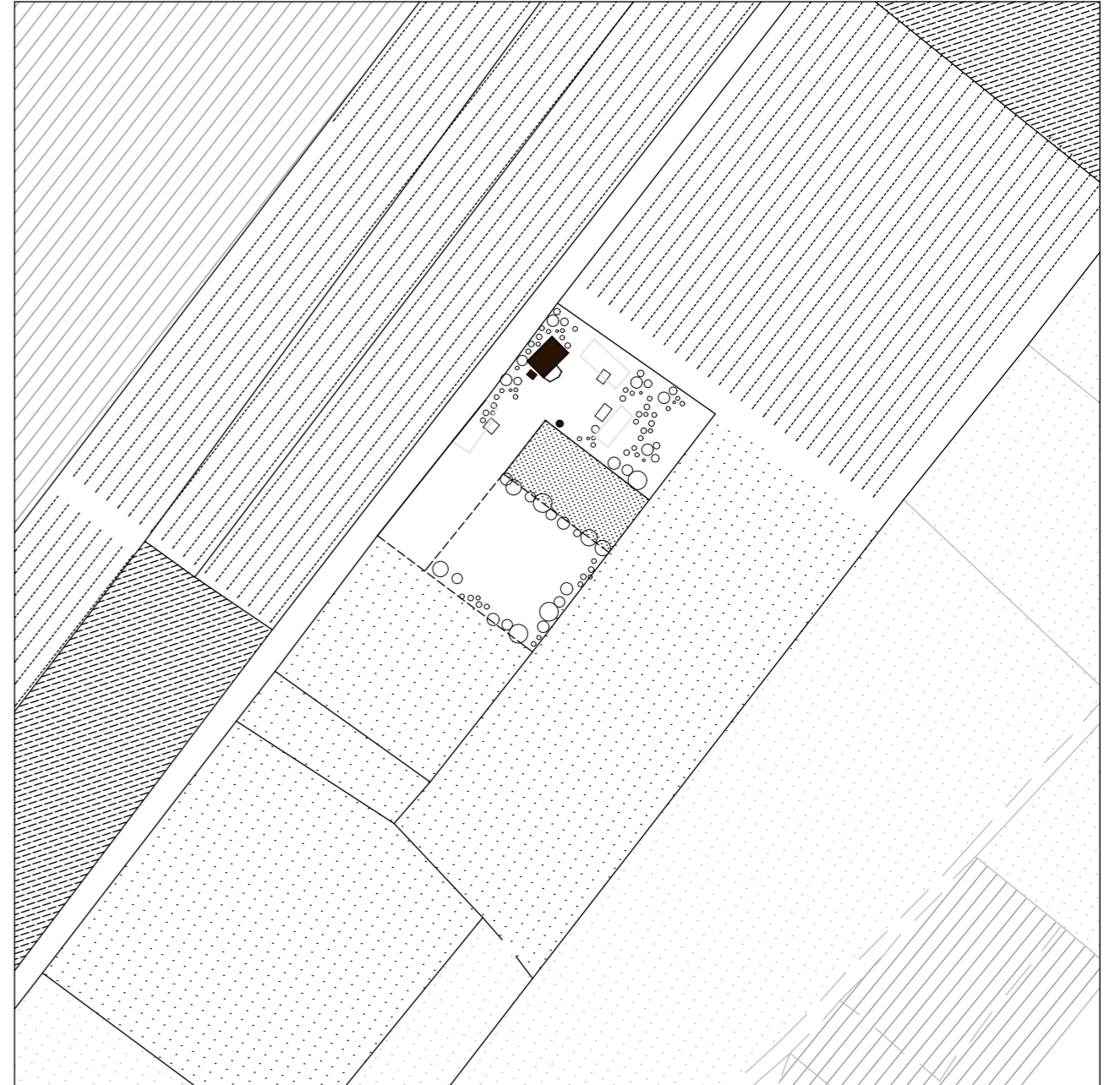
„... természet az, amit nem az emberek csináltak. Természet az, ami természetes és nem mesterséges. A természet ellentéte a társadalom. A természetet szeretni annyi, mint tiltakozni a társadalom ellen. ... A táj mindenekelőtt abban különbözik a természettől, hogy nincsen semmi dialektikus jellege, nem áll szemben a társadalommal, nem kapcsolja ki magából az emberi mesterség jelenségeit sem. A tájba beletartozik az ember és az ember műve is. ... A tájba nemcsak hogy beletartozik az ember, hanem meg is határozza azt, illetve korrelációban van vele: amilyen a táj, olyan az ember, aki hozzátartozik. ... Egy másik döntő különbség természet és táj között: a természet ahistorikus, időtlen fogalom, szinte ellentéte a történelemnek, a táj pedig csupa történelem. ... Természet csak egy van - de ihletett kifejezőjére a földnek még megannyi tája vár!”¹⁰ Szerb Antal, író

Szerb Antal szavai azt sejtetik, hogy ahol, és amikor megjelenik az ember, ott eltűnik a természet. Vagyis a tanyák megtelepedése, a földek feltörése a természetet azonnal tájjá változtatta, amely már nem kizárója, hanem befogadója lett az embernek. Tehát sokkal inkább táj és ember viszonyáról kellene beszélnem, amikor a tanyák helyéről elmélkedem. Én mégis a természet fogalmánál maradok, és ez magyarázatra szorul.

A természetről, mint meghatározó, körülvevő erőről beszélek, mely olyan viszonyítási pontot képez, melyben az embernek éreznie kell, hogy csak egy apró mozzanat egy nálánál sokkal nagyobb valamiben, és ez alázatra kell, hogy sarkallja. Az alázat természetes velejárója pedig az alkalmazkodás. A természet persze lehet idillikusan szép, de sokkal inkább zord, szeszélyes, és a tanyák embere ezt tudja, hiszen saját bőrén tapasztalja, hogy tőle függ. Hiszen a földből él, melyet a természet nyújtott számára, hogy tájat képezzen belőle, a természet erői és történései határozzák meg terméshozamát - bármennyire is próbáljuk azt mesterségesen, vegyszerekkel befolyásolni -, a természet adja és veszi el állatait. A természet egy rendszer, egy közeg, nem csupán az egyes növények és állatok, hegyek, földek és folyók összessége. Nem szellemi tartalma fontos számomra, hanem a hatása.

⁹ Reischl Gábor: Regionalitás és ökológia. In: Finta József (szerk): Épített Jövők. MTA Társadalom Kutató Központ, 2005. 255-288

¹⁰ Szerb Antal: Természet vagy táj? Nyugat 1940./10, <<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00657/21067.htm>>

Mindezek alapján természet az, ami körülveszi és meghatározza a tanyát, kézzel foghatatlan, időtlen, míg a táj pedig az, amit az ember keze munkájával teremt, folyton változó, látható, tapintható.

Azt is fontos kiemelnem, hogy bármennyire is idillikusnak hat leírásom, érzésem a tanyasi életmódot tekintve, az egy borzasztóan nehéz, és kemény élet, melyben nincs pihenőidő - vagy csak nagyon ritkán - a magára utaltság révén kiszolgáltatott, hatalmas lelki és fizikai erő és kitartás szükséges hozzá, és olyan tudás, mely a természet erői közt képes segíteni az embert. A tanyán élés megváltoztatja a lelkiéletet, és talán erre lenne ma szükség. A tanyán kénytelenek vagyunk máshogyan gondolkodni és cselekedni! Valóban megismerni azt, ami körülvesz.

Helyteremtés

„A földművelő ebből az ismert világból határolta le magának a területet, amikor a ház építéséhez kezdett. A „saját” életteréből szerezte be az építéshez szükséges anyagokat, az elődök sok évszázados tapasztalata szerint épített és természetesen követte az építkezés stációihoz kötődő „rituális” szokásokat. A maga szerény módján ez az építészet a táj és az ott élők „képére és hasonlatosságára” formálódott. Az ember, folytatva ősei cselekedetét, így vált teremtő részesévé a „helynek”.”¹² Reischl Gábor, építész

A természeti környezetbe való építés, tájjá változtatás a tanyák kialakulásakor ösztönösen alakult, a tanyák elhelyezése és kialakítása alkalmazkodott a talajviszonyokhoz, a tájoláshoz, a szélirányhoz, a helyben beszerezhető anyagokhoz, azok meghatározták a kialakítható szerkezeteket és méreteket, és mindezt a józan paraszti ész vezérelte. Ez a képesség mára elveszett, illetve háttérbe szorult, mert nem hagyunk a megfigyeléseknek elegendő időt, és nem helyezünk kellő hangsúlyt a tapasztalatok és hagyományok megértésére és átültetésére. Pedig a jól működő tanyának ma is ez a záloga, a jól gazdálkodó tanya alapelve nem változott, annak ellenére, hogy az igények, az életmód, a technika és a mezőgazdaság is átalakult. Ma is a legfontosabb a megfelelő telepítés és az épületek, építmények, udvar és a földek megfelelő kapcsolata és arányai, és olyan anyagok megválasztása, melyek természetesek és illeszkednek a tájba.

A tanyák esetében is - legyen szó átalakításról, bővítésről vagy új építésről - mindig vannak tájékozási, viszonyítási pontok, de ezeket néha nehezebb tudatosítani és alkalmazkodni hozzájuk, mint egy településszövetbe való építés esetén, ahol a szomszédos épületek, a szabályozások iránymutatást - vagy éppen korlátokat - jelentenek. Ebben a közegben más az alapvetés és más a mérce. A természet adta lehetőségeket kell alapul venni, mely részben nehéz feladat, de jobban átgondolva mi más lenne fontosabb, mint az, hogy merről süt a nap, honnan fúj a szél, honnan lehet vizet nyerni, stb. Az erős kötöttség, mely teljesen logikus és életszerű, vagyis egyértelmű, már nem is kötöttség, hanem kijelölt irány. Sőt a szabadság lehetőségét is magán viseli. Ez a szabadság egyben veszély is, és sajnos erre rengeteg példát látunk ma a tanyás térségekben, olyan építések képében, melyek semmibe veszik az észérveken, tapasztalatokon és alkalmazkodáson alapuló hagyományokat. Attól függetlenül, hogy nincs a legtöbb esetben szabályozás, sőt ellenőrzés sem ezeken a területeken, hiszen kiesnek a látószögből, a használó ember felelősségvállalása és döntéseinek súlya megnő, és a folyamatba bekapcsolódó építésze is. A természetből elfoglalni egy szeletet, hatalmas feladat és csak érzékenyen tehető. A tanyák helyek, a táj megjelölt helyei.

¹² Reischl Gábor: Mezőgazdaság és építészet. Budapest, TERC Kft. 2010. 17.

Működési rend

„A hagyományos portáink, tanyáink épületegyüttesként funkcionálnak, ahol minden épületnek, építménynek célszerűen meghatározott helye van, mindegyik sajátos értékkel bír. Az épületegyüttes „közepe” az udvar és nem a lakóház. Az udvar lehetőség a védett, saját mikrovilágunk megteremtésére.”¹³ Reschl Gábor, építész

Minden tanya egyedi, hiszen nincs két egyforma környezet, ahogy két egyforma ember, gazda, és így gazdálkodás sincs. Viszont a hagyományos tanyák mindegyikében felfedezhető egy rend, rendszer, mely ma is átültethető, hiszen a használati logikára épül. Ezért érdemes és szükséges is megismerni az eredeti tanyák felépítését, hiszen azokból sok tanulság leszűrhető.

Attól függően, hogy funkcionálisan és használati módjában milyen jellegű tanyáról beszélünk - állandóan vagy időszakosan lakott, állattartó vagy növénytermesztő tanya, társul-e hozzá kiegészítő funkció (pl. vendéglátás) - az épületek és építmények mennyisége, mérete igen változó lehet. Ezért egy olyan működési rendről tudunk csak beszélni, ami túlmutat a funkcionális meghatározottságon.

Ez alapján pedig nem magukról az épületekről, hanem az épületeken kívüli helyekről és terekről kell beszélnünk, azokról, melyek a házakat körbeveszik, és ezek irányából közelíteni az épített elemek felé. Ezek pedig az udvar vagy udvarok, a környező megművelt és műveletlen földek. Egy tanya esetében a viszonyítási pontok is megváltoznak a kívül és belül értelmezésében, mi kapcsolja vagy választja el egymástól az egyes elemeket, mi határol mit. Itt a házak veszik körbe az udvart, az udvar mindennek a közepe és szervezője, ez kapcsol össze mindent, maga a hely. Az udvar van belül, azon kívül az épületek, majd a legkülső réteg a föld, a táj. Ez alapján a házak egy falat képeznek a külső „udvar” és a belső udvar között, és átengedési pontjaival köti össze azokat.

Az épületekről, házakról úgy érzem, csak ebben a korrelációban érdemes beszélnünk, hogy hogyan választják el és kötik össze a táji elemeket. Mert ez képezi a tanyák fő működési rendjének elvét.

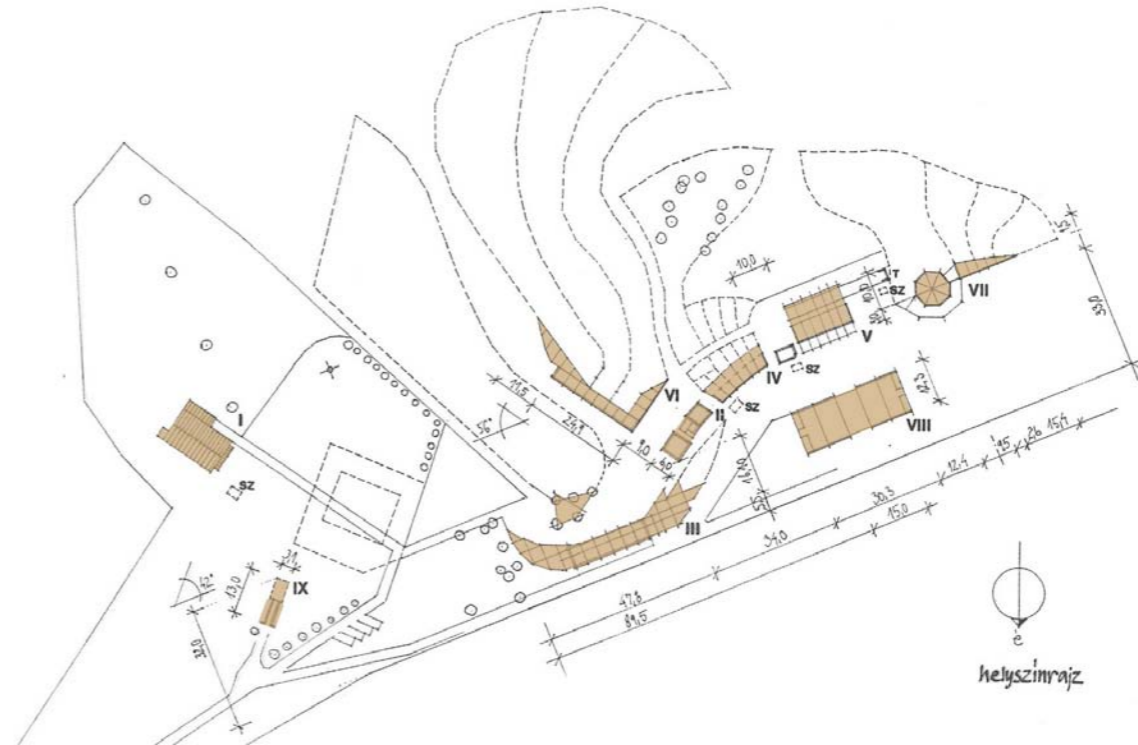
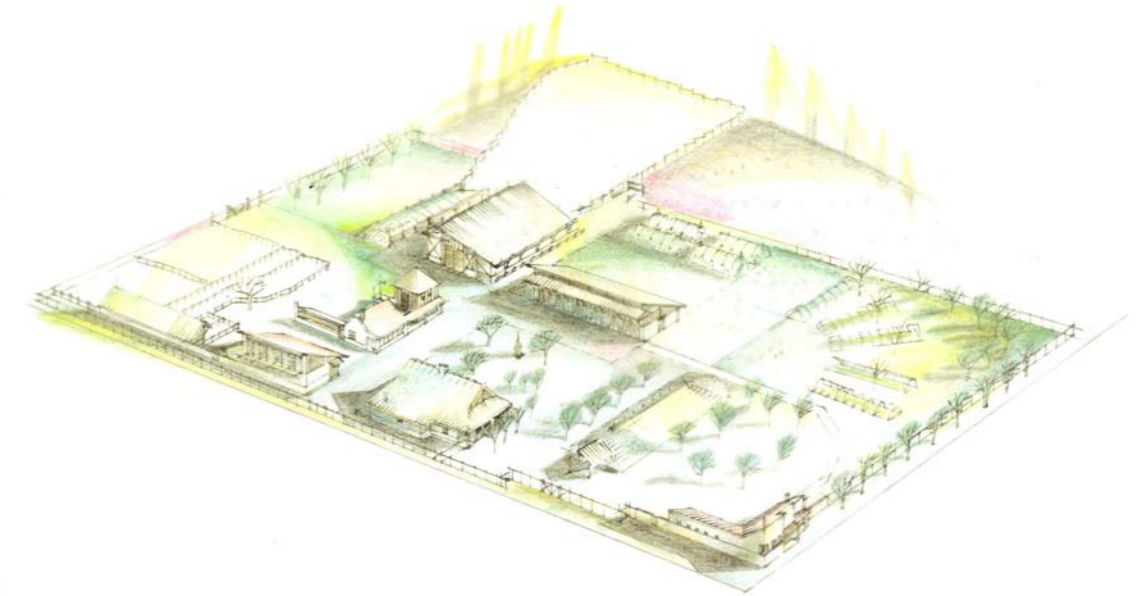
(házak és udvarok bemutatása példákkal)

A változások tükrében

Az éghajlat változása, a mezőgazdaság technikai átalakulása - mely érinti a gazdasági épületekkel szemben támasztott követelményeket is -, az építésben végbemenő technológiai változások, valamint a lakóterekre vonatkozó igények merőben átalakultak. Hogyan egyeztethető össze ez azzal az állítással, hogy a tanyákat érintő alapvetések mégis ugyanazok? Ezt a „a lényeg állandó, a forma változó”¹⁴ gondolatiság mentén tudom felfejteni.

¹³ Reischl Gábor: Mezőgazdaság és építészet. Budapest, TERC Kft. 2010. 21.

¹⁴ Balázs Mihály: Az egyszerre megragadás képessége. In: Somogyi Krisztina - Klobusovszky Péter (szerk.): Középületek közvetlen közelségben. BME Építésztechnológiai Kar, Középülettervezési Tanszék 70 éves jubileumi kiadványa, 2017. 49.

HAGYOMÁNY ÉS KORSZERŰSÉG

Az eredeti tanyákat jellemző népi építészet jelenleg még fellelhető emlékei és jellemzői iránymutatók a jelen és jövő tanyáinak kialakítására, helyfoglalásuk, telepítésük, tájolásuk, arányaik, anyaghasználatuk tapasztalatokon és ésszerűségeen alapszik. A hagyományok megismerése és megértése, valamint értő felhasználása képezi az alapját egy jó tanyának, viszont a megfelelő működés és használhatóság érdekében a korszerű kialakítás elengedhetetlen. A kettő egyensúlyi helyzetét technikailag és építészetiileg is meg kell teremteni a hangsúlyok tudatos kijelölésével, szem előtt tartva a környezeti szempontokat.

„Az európai kultúra a hagyomány és korszerűség kettősségében él, szüntelen keresésben, kétségek és bizonytalanságok között próbál egyensúlyt találni...”¹⁵ Reischl Gábor, építész

A hagyomány tisztelete és szerepe

- a témérdek lehetőség (technológia, anyaghasználat, térszervezés) között tájékozódni kell, melyhez segítséget nyújt a népi építészeti, annak tapasztalatokon alapuló üzenete
- iránymutatást ad a telepítéshez, az anyagok megválasztásához és így a szerkezeti kialakításhoz, terek kapcsolatainak és arányainak meghatározásához
- a népi építészeti ökológikus, ökotudatos építészeti, annak energiagazdálkodási hagyományait tanyák esetében fel kell használnunk

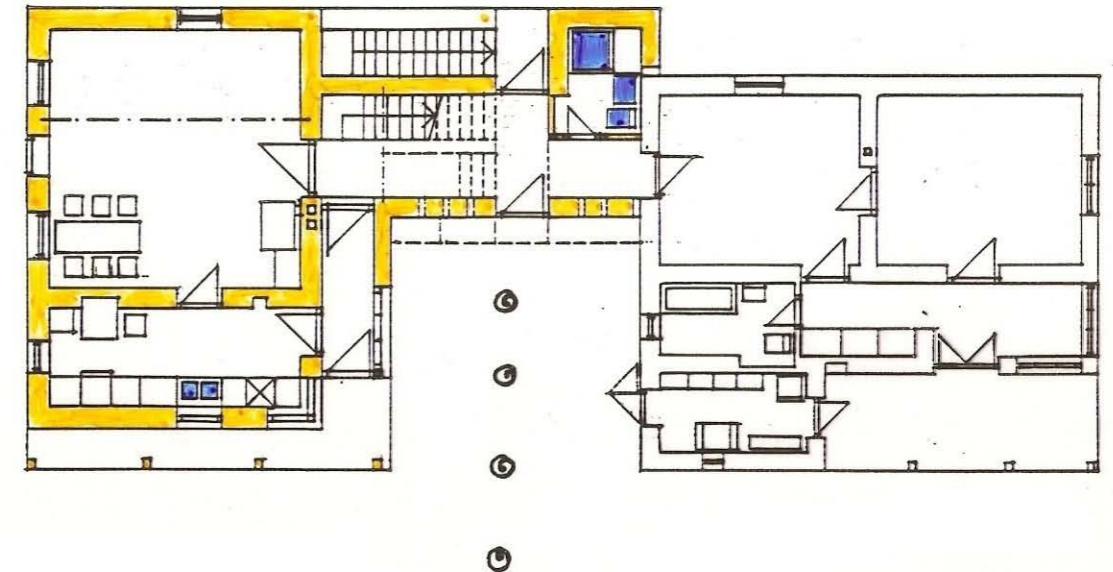
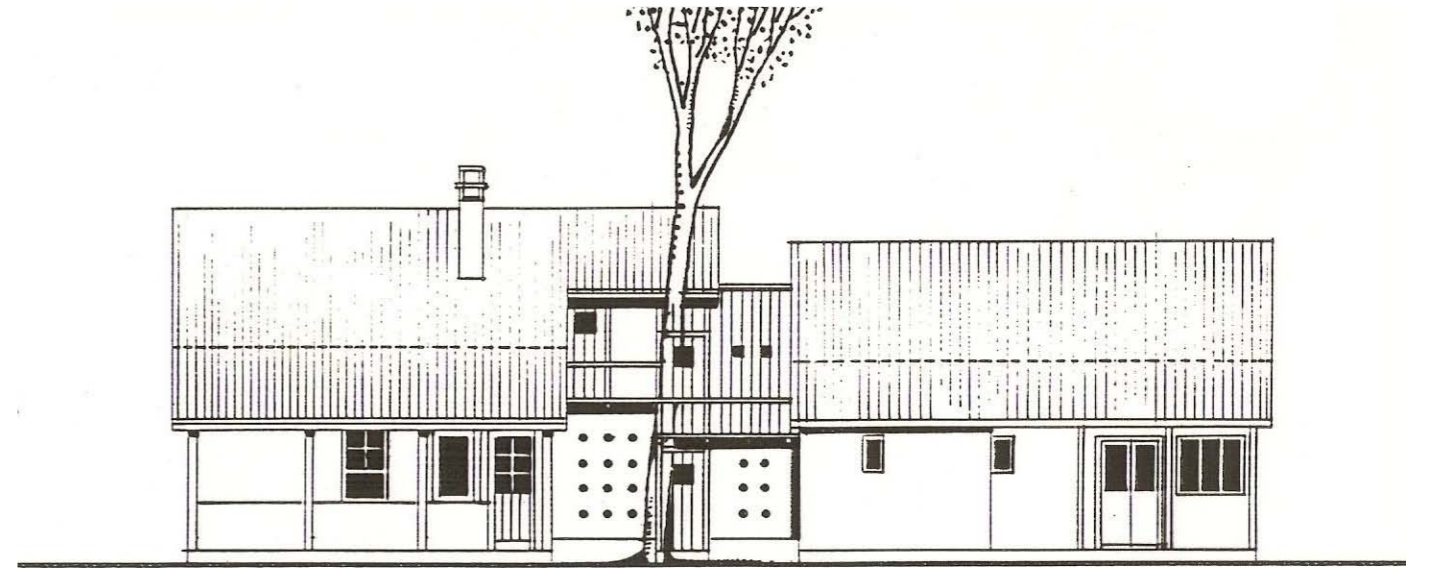
„A népi építészeti tudósít a helyről, felvilágosít egy-egy régió, táj természetes adottságairól, a mikrokörnyezet ma már általunk nehezen felismerhető jellegzetességeiről. Honnan fújnak a szelek, a hidegek és egészségtelenekek, a portát, tanyát átöblítő friss levegőt hozók. Hol ül meg gyakran a pára, a köd, ami sem embernek, se állatnak nem jó, hol vannak hideg és meleg zugok, hideg és meleg áramlások, milyen a talaj fizikailag, kémiaiilag. A még titkosnak hitt vízerekről, sugárzó zónákról is tudósít a népi építészeti. Számátalan információt hordoznak az emlékek a tájról, növényekről, az emberről.”¹⁶ Reischl Gábor, építész

Korszerű, mert működnie kell

- a tanyák kisüzemi mezőgazdasági létesítmények is, melyeknek elengedhetetlen követelménye a működőképesség, termelékenység, magával hoz korszerűségi követelményeket
- mai életünk elhagyhatatlan eleme a korszerűség, de a korszerűnek is lehet ésszerű és ésszerűtlen jellege, aránya

¹⁵ Reischl Gábor: Mezőgazdaság és építészeti. Budapest, TERC Kft. 2010. 19.

¹⁶ Reischl Gábor: Gazdálkodó építészeti. Ybl Miklós Főiskola Magasépítési és Települési Intézet, Labor5, 1995. 49.

Egyensúlyi helyzet

„Van például a népi építészet, de az alföldi szegény népi építészetnek egy az egyben való átültetése manapság egyértelműen kudarc. Ki kell „bányászni” a ma is használható tanulságokat, az akkori építő emberek bölcsességét, a házban rejtett helyi értékek összességét.”¹⁷ Reischl Gábor, építész

- a korszerűség és a hagyomány egymást nem kizáró fogalmak
- a hagyományból ki kell szűrni a ma is általános érvényű, használható tanulságokat
- a korszerűségben meg kell keresni az ésszerű határt
- aktív és passzív energiák megfelelő arányát kell meghatározni
- egyensúlyi helyzetet kell megteremteni a használó tapasztalatokon alapú tudása, és a tervezhető technológia között, a tervezők és használó közös munkája kell, hogy legyen

TUDATOSSÁG ÉS ÖSZTÖNÖSSÉG

Egy tanya építését meghatározza a tudatos racionalitás és a mélyről jövő ösztönösség kettősége. A természettől, elemi erőktől erősen függő embernek mélyről jövő indíttatásra, az elődei tapasztalataira, hagyományokra és megérzéseire kell, hogy hagyatkozzon, mely ösztönösen kijelöli az utat, de emellett a funkcionalitás, egyszerűség, logikusság, tudatos tervezés éppoly fontos, hiszen egy üzem, funkcionális egység jön létre, melynek mércéje a működőképesség. Sok esetben az építész képviseli a tudatosságot, míg a gazda az ösztönt. Építész nélkül nehéz, de nem lehetetlen tanyát építeni, mert a gazda rendelkezik a tudatosság képességével, viszont az építész a használó, a gazda személyes, ösztönös jelenléte nélkül nem képes tanyát tervezni.

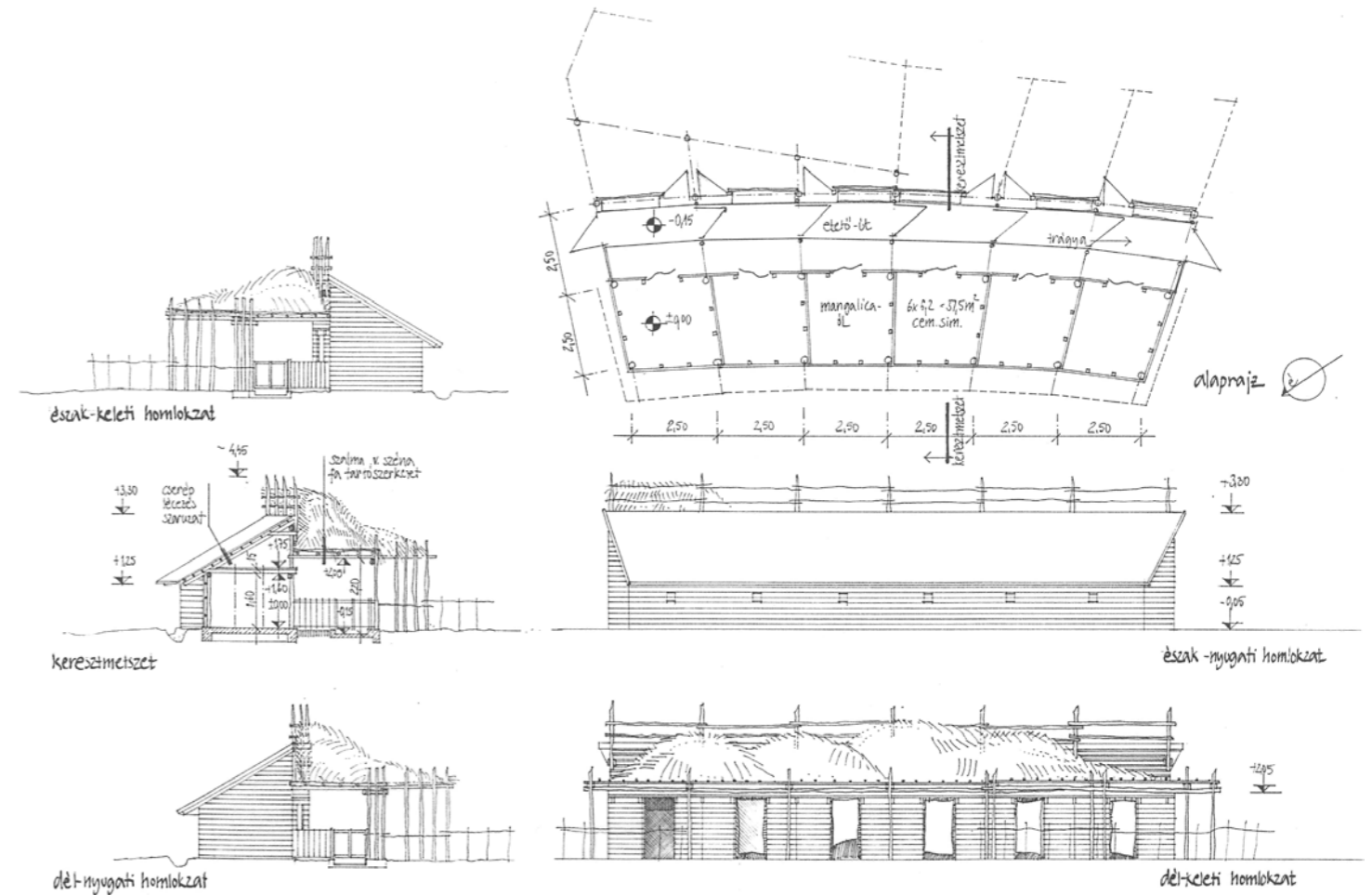
A tanya egy funkcionális üzem

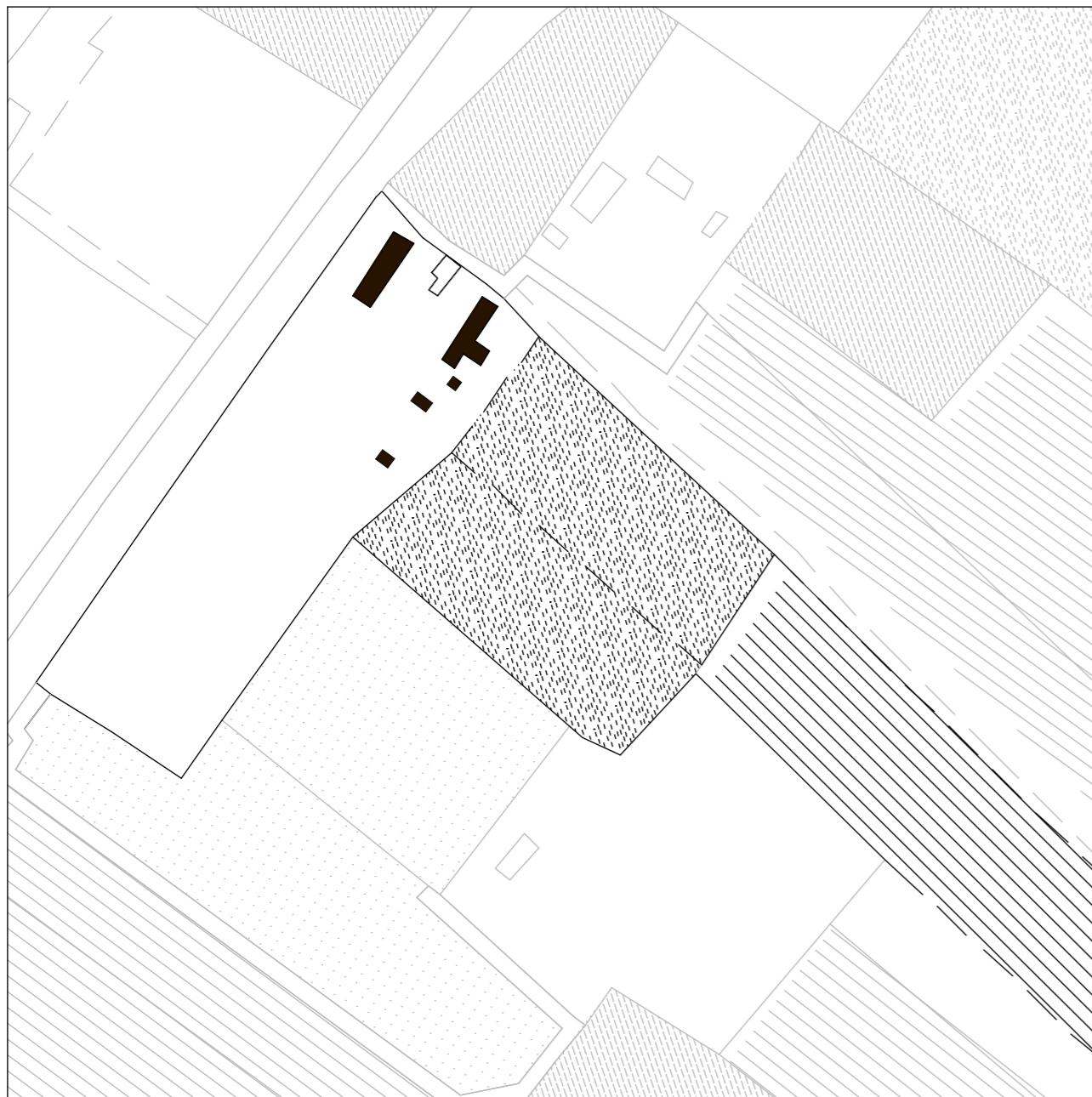
„A tanyákon, portákon lévő gazdasági épületeknek gyakran funkcionálisan és így térbelileg is kapcsolódniuk kell a gazda lakóhelyéhez és a birtok egyéb kiszolgáló jellegű épületeihez. Ezeknek a kapcsolatoknak megteremtése a látszat ellenére nem könnyű feladat.”¹⁸ Reischl Gábor, építész

- tervezhető, méretezhető, kiszámolható, egzakt
- meghatározott anyagok, szerkezetek
- technológiai felépítés
- egyértelmű kapcsolati rendszere a működőképesség szolgálatában

¹⁷ Csontos Györgyi - Csontos János: Tizenkét kőműves. Reischl Gábor. Terc Kft. 2006.

¹⁸ Reischl Gábor: Gazdálkodó építészet. Ybl Miklós Főiskola Magasépítési és Települési Intézet, Labor5, 1995. 49.

Megjelölt hely embernek, állatnak, növénynek és épületeknek

- transzcendens fogalmak párosulnak e mentén hozzá, kiegészítik a használhatóságot, többlettartalommal töltik fel

Az ember keze munkája

- ösztönös és spontán építés helye ma is, kevés helyen jelenik meg az építész
- átörökítendő értékek
- gyűjteni kell a ma még fellelhető emlékeket
- sok része a tanyának egyáltalán ne tervezhető
- bízni kell a használóban
- meg kell találni a megfelelő egyensúlyt építész és használó között, az építésznek tudnia kell és el kell fogadnia, hogy ő csak segédkező szerepet töltsön be
- a tanya nem az építészeti önmegvalósítás helye

„A porta, a tanya a legszemélyesebb élettér, nem lehet egyszerre az egészet kitalálni, legfeljebb meg lehet sejteni dolgokat, legfeljebb lehetőségeket lehet adni, de bízni kell a bentlakó cselekvőképességében, életbölcességében, kell hagyni alkotó “teret” számukra is. Ezért a jó portát, a tanyát a leendő tulajdonossal szoros kapcsolatban tervezni, az “én birtokom” érzését már a tervezésnél is tudatosítani.”¹⁹ Reischl Gábor, építész

BEFEJEZETLEN ÉS VÁLTOZTATHATÓ

„Az életritmusunkhoz hasonlóan kellene építenünk, elfogadva a tényt, hogy minden építési tevékenység, de különösen a „gazdálkodó építészet” nem fejeződik be véglegesen, legfeljebb különböző minőségű stációkat alkothatunk, ami nem kevesebb, hanem a folytatás lehetőségeként több és főleg igazabb, mint az ún. „végleges és változtathatatlan” mű. Ha tanulmányozzuk régi portáinkat, tanyáinkat, érzékelhetjük, hogy szépségük leginkább a különböző építési fázisok összességéből adódik, ahogy a természetes módján rakódtak össze az értékek és közös hagyományuk: a változás, a változtathatóság hagyománya.”²⁰ Reischl Gábor, építész

A tanya egy folyton változó, nyitott rendszer, melyet befejezetlensége ellenére mindenkor megnyugtató teljesség jellemez. Kész tanyát tervezni, illetve építeni nem lehet, a bővítés és változtathatóság lehetőségét minduntalan fenn kell tartani, melyet a használati igények, a gazdálkodás átalakulása vagy technikai változásai, anyagi körülmények módosulása, valamint a környezeti változások megkövetelhetnek.

¹⁹ Reischl Gábor: Gazdálkodó építészet. Ybl Miklós Főiskola Magasépítési és Települési Intézet, Labor5, 1995. 50.

²⁰ Reischl Gábor: Mezőgazdaság és építészet. Budapest, TERC Kft. 2010. 19.

Véges végtelen

- méretbeli korlátok kevésbé vannak, belülről kell meghatározni a határokat
- arányosság minden stádiumban
- viszonylag könnyen megoldható a hozzáépítés, bővítés „hely van bőven”
- mértékletesség szükséges
- miért nincs befejezetlen érzés egy tanyán

Egymásra rakódó rétegek

- különböző időszakokban, igények alapján, akár különböző tulajdonosok keze vagy gondolata által létre jövő sokszínűség

Lehetőség a változásra

- hihetetlen ütemben alakulnak az igények
- gyorsan változik: mezőgazdaság, technika, akár a használó, a gazda személye - erre az épületegyüttesnek készen kell állnia

TANYA, MINT AZ AUTONÓMIA MEGTESTESÜLÉSE

„A sokat emlegetett fenntartható fejlődés eszméjének megvalósítását a világban és itt a Kárpát-medencében is az otthonoknál kell kezdenünk. Az energiagazdálkodás kényszere, a környezettudatos építés és életvitel talán vidéken könnyebben megvalósítható, különösen, ha a lakóház egy működő gazdaság részeként funkcionál. Lehet, hogy eljött a vidéki lét reneszánsza? A közeljövőben már a vidék, a gazdálkodói tudat és annak épített környezet lehet a példa a város számára!”²¹ Reischl Gábor, építész

A tanya fizikai helyzete és működési módja szerint autonóm építészeti kialakításra hivatott, mely erősen befolyásolja az épületek megjelenését és a területhasznosítást. A telepítési távolságok és a közmű kiépítettség hiányossága vagy akár elérhetetlensége okán helyi, egyedi alternatív rendszerek kiépítésére lehet szükség, mely részben nagyobb bekerülés költséggel jár, de biztosítja az önálló működést, a függetlenséget, valamint a környezettudatos szempontok előtérbe helyezhetőségének lehetőségét. Kiemelkedően fontos a fenntarthatóság és gazdaságosság érdekében az aktív és passzív energetikai rendszerek arányának megfelelő meghatározása, telepítéssel, tájolással, szél- és napvédelemmel való megfelelő gazdálkodás. Az autonómia nem szabadosságot, hanem szabadságot jelent, melynek lehetőségével akkor él jól a tanya, a gazda, és/vagy az építész, ha azt s környezetbe illesztve, ahhoz alkalmazkodva teszi megjelenésében és működésében egyaránt.

21 Reischl Gábor: Mezőgazdaság és építészet. Budapest, TERC Kft. 2010.

„...tény, hogy a tanyasi beépítési struktúra, az épületek szigorú racionalitásában rejlő szellemiség és maga a megélhetési szükség együttesen szinte „követeli” az alternatív autonóm rendszerek adaptálását, megépítését.”²² Reischl Gábor, építész

Egyedül a puszta közepén

- mit jelent valójában az autonómia, mi különbözteti meg az izoláltságtól
- építészetiileg mit jelent egyedül lenni - kiszolgáltatottságot
- mihez kell legfőképp alkalmazkodni a tervezésénél, épületek elhelyezésénél, kialakításánál
- nincs divat, más épületekhez idomulás, más a viszonyítási alap

Önállóság

- energiagazdálkodás, alternatív rendszerek, passzív rendszerek előtérbe helyezése
- kiépítési költség
- hosszú távú megtérülési
- környezettudatosság

Magára hagyott terület

- mai tanyaszövetre értem
- szabályozatlanok, ellenőrizetlenek, miért kéne ellenőrizni, sok esetben nemzeti parkokban
- nincs olyan, hogy tanyasi arculati kézikönyv, kéne?

Periféria és szociális problémák

- aktuális kép, visszautalás a bevezetőre, de nem lehet figyelmen kívül hagyni, mi lesz ezekkel területekkel
- milyen problémák jellemzik őket
- mi a kiút ebből

Kapcsolatrendszer

- ennek javításával lehetne jobbá tenni a helyzetet
- mibe tud becsatornázódni
- kistérségileg, lokálisan, országos szinten mire lenne megoldás (import csökkentés, a hazai jobb, magyar vidékfejlesztés)
- kezdeményezések (SZÖSZ, Élhető vidéket, jóllakott várost program, biogazdálkodások összefogásai)
- közösségépítés
- áttérés a mestermunkára

22 Reischl Gábor: Regionalitás és ökológia. In: Finta József (szerk): Épített Jövőnk. MTA Társadalom Kutató Központ, 2005. 255-288

MESTERMUNKA

Kápolna-dűlői tanyai iskola hasznosítása, Orgovány

Falusi és tanyai közösségi tér // Alternatív tanyai tábor // Tanyai tan-kert

A kiterjedt orgoványi tanyaszövet XX. századi szervező centrumai a tanyaiskolák voltak, melyek egyben tanyaközpontokként működtek, majd ezeknek az intézményeknek a megszűnésével funkciót váltottak vagy megüresedtek, az addigi közösségek szétestek, vagy helyüket veszítették. (kitűnő példák a társadalmi változásokat lekövető építészeti megnyilvánulásra is) 2013-as diplomamunkában egy ilyen megüresedett iskola hasznosítását gondoltam át, mely léptékében és összetettségében túlmutatott a megvalósíthatóság keretein

A magukra maradó tanyák közösségi helyének keresése azóta is foglalkoztat. Többszörös faluvezetési egyeztetés után lehetőség mutatkozik a kérdéskör valós terepen való újragondolására. Az üresen álló, önkormányzati tulajdonban lévő egykori Kápolnadűlői iskola hasznosítása a cél. Egyértelműen közösségi célra kívánja használni a későbbiekben a község, de a pontos megfogalmazás folyamata még zajlik, a lakosság és az én részvételemmel.

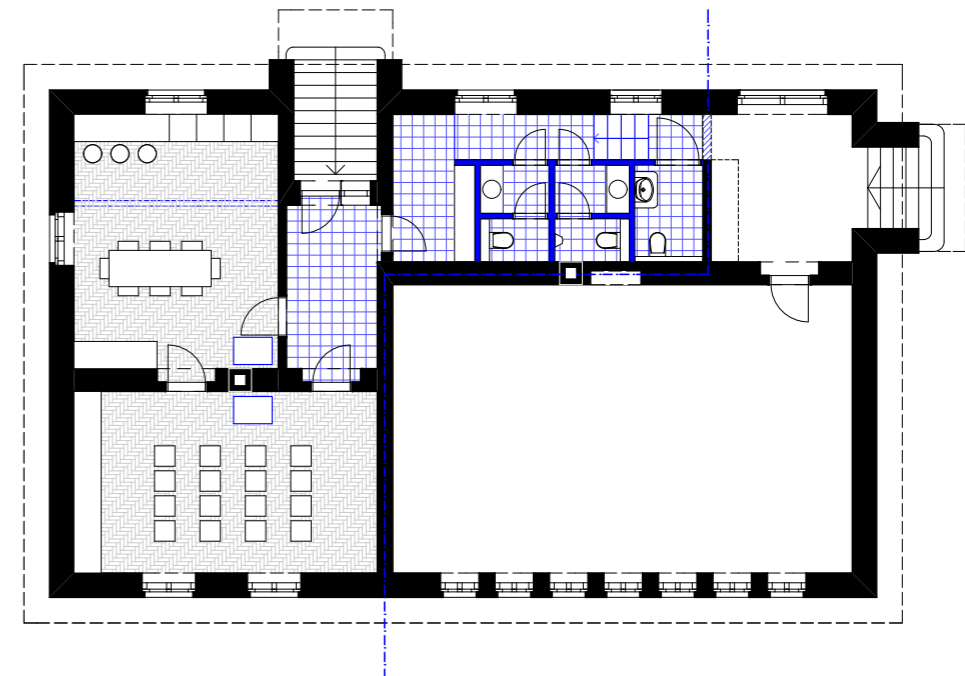
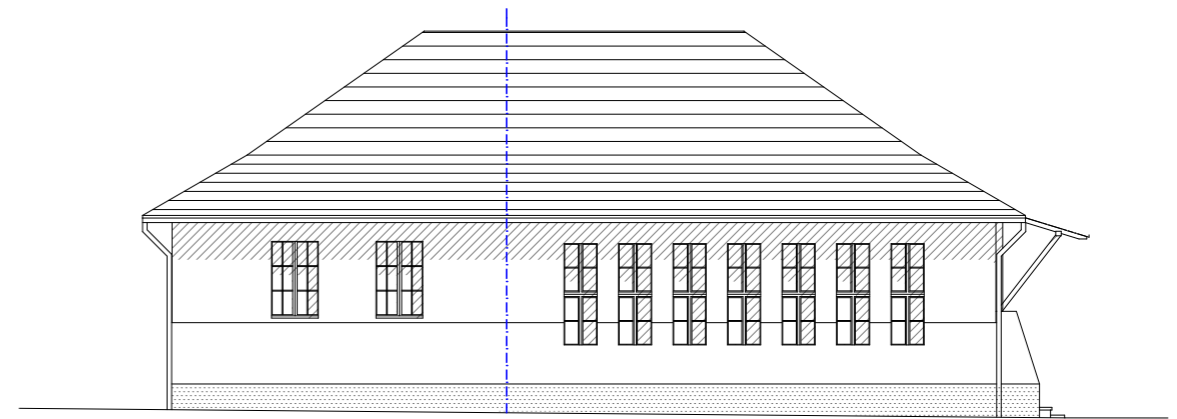
A beavatkozás több szempontból is törekszik a kis léptékre és a fokozatosságra (anyagilag megfontolás + a tanyaszövetbe való beavatkozás érzékeny és lassú folyamatot kíván), ez fontos kiindulópont.

Az első lépésként februárban az Agrárminisztérium által kiírt TP-1-2018 pályázatra adtuk be terveinket, mely pályázati felhívás a tanyák, valamint a tanyás térségek megőrzését és fejlesztését célzó települési és térségi fejlesztések támogatására irányul. A pályázati összeg igen csekély, de a kezdő lépésre talán elegendő lesz, ha anyagunk pozitív elbírálásban részesül.

Az építészeti csak egy parányi része annak az összefüggésrendszernek, mely alapján az egykori tanyai iskolába újra élet költöztethető. Az önkormányzat rövid és hosszú távú működési és fenntarthatósági programot dolgozott ki az épületre, melyben a pályázott felújítás után a volt gondnoki lakásban kapna helyet a tanyagondnok, heti 15 órában elérhető lenne a tanyasi lakosok számára önkormányzati kirendeltség, orvosi ellátás, és ezen felül közösségi programok, ismeretterjesztő előadások, mezőgazdasági tanácsadás. A tanyasi gyerekeket a buszról az iskola előtt szállnak le, és délutánonként szeretne az önkormányzat felügyeltet, tanulási helyet biztosítani itt számukra.

Pályázati anyag építészeti programja

A tanyai iskola épületének kialakítása, 2 külön bejáratú, egymástól térileg elkülönülő részből (tanteremi rész és tanítói lakás) való felépítése lehetővé teszi annak szakaszos felújítását és részbeni átalakítását. Jelen pályázat keretében a volt tanítói lakás felújítását és közösségi célra való átalakítását tűzte ki célul az Önkormányzat, melynek tervezett kialakítása a helyi közösségek és a Programtervben meghatározott alkalmak és rendezvények kiszolgálását biztosítja.

A 80 m² nettó alapterületű épületrész átalakítása során a helyiségek eredeti osztása megmarad, a két szoba ad helyet a közösségi alkalmaknak, míg a volt konyha-fürdő-kamra helyén kerül kialakításra egy kiszolgáló blokk, mely ruhatárat és vizes helyiségeket foglal magába. Ezenfelül ebben a részben történik majd meg a hosszú távú tervekben szereplő két épületrész összenyitása, és a két padlóvonal közötti szintáthidalás megoldása is.

Az útra néző, nagyobb szoba tervezett berendezésével az átalakíthatóságot, több funkcióra való használhatóságot biztosítja, a beépített szekrény egyfajta bútor- és irattárolóként szolgál, melybe a nem használt berendezések elzárhatók. A kisebb alapterületű, udvari szoba a beszélgetés, spontán rendezvények helye, mely egy esztétikai mobilfallal leválasztható teakonyhával egészül ki. A kiszolgáló egységben a ruhatár kapott helyet, a közösségi tér szintjén megközelíthetően egy férfi és egy női mosdó, valamint egy közbenső, akadálymentes lépcső. A tantermi egység padlóvonala 65 cm-rel lentebb található, melynek elérése az udvarból a későbbi, kiegészítő felújítások során akadálymentesíthető, így a tanterem szintjén kialakítandó lesz egy mozgássérült mosdó.

Hosszú távú, ütemezett elképzelések

- egykori iskolához tartozó egykor veteményes kert hasznosítása, belterületi iskola tankertjeként, a terményeket a rászoruló tanyasiak között oszthatnák szét, és az iskolai konyhában hasznosítanák
- a melléképület közösségi (kalákaszerű) felújítása
- forrás esetén a nagyterem felújítása, és összenyitása a volt gondnoki lakással
- nagyobb méretű fedett-nyitott tér kialakítása az udvaron

Aktuális helyzetkép

A volt iskolaépület energetikai korszerűsítésére nyertünk ötven millió forintot, melynek keretében a Tanyafejlesztési Program megvalósíthatóságának előfeltételeit tudjuk biztosítani. Építésként az én személyem egy meglehetősen furcsa pozícióban van, de célom a tudásomnak megfelelően a lehető legjobban helytállni, és képviselni nemcsak a ház építészeti értékeit, hanem megpróbálni előtérbe helyezni azokat a gondolatokat, alternatív megoldási lehetőségeket, amelyek úgy gondolom (és a kutatásaim ezt bizonyítják), hogy leginkább illeszkednek a tanyaszövetben. Úgy érzem, eddigi legnehezebb építészeti feladatomban állok, mely túlmutat az építészetben.

IRODALOMJEGYZÉK

Becsei József: A tanya fogalom tartalmáról. Földrajzi Értesítő, XLII. évf. 1993. 1-4. füzet 35-40. (annotált)

Beluszky Pál: Magyarország településföldrajza. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 1999.

Bihari Ádám: A magyar népi építészet, mint fenntartható építési eljárás. (TDK dolgozat) <<https://anzdoc.com/magyar-nepi-epiteszet-mint-fenntarthato-epitesi-eljaras.html>>

Borbás Péter: A vidék építése. Értekezés a vidéki építészetről Reischl Gábor munkái kapcsán. DLA értekezés, 2014.

<<http://konyvtar2.mome.hu/doktori/ertekezesek/DLAertekezes-BorbasPeter-2014.pdf>>

Csatári Bálint: A magyar tanya - Tanyák az alföldi tájban. Országépítő, 2013/3. 35-38. (annotált)

Csatári Bálint - Kiss Attila (szerk.): Tanyai kaleidoszkóp. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, 2004. (annotált)

Csontos Györgyi - Csontos János: Tizenkét kőműves. Reischl Gábor. Terc Kft. 2006.

Dr. A. N. J. den Hollander: Az Alföld települései és lakói. Mezőgazdasági Kiadó, 1980. (annotált)

Erdei Ferenc: Magyar tanyák. Az Athenaeum Kiadása, 1942. (annotált)

Erdei Ferenc: Futóhomok. Budapest, Akadémia Kiadó, 1977. (feldolgozás alatt)

Erdei Ferenc: Parasztok. <<http://mek.oszk.hu/04700/04700/html/>>

Ertsey Attila - Meggyasszay Péter: Fenntartható építészet. Budapest: Terc Kft. 2017. (feldolgozás alatt)

Glatz Ferenc - Csatári Bálint - T. Gémes Tünde (szerk.): A magyar tanyás vidékek. Budapest: MTA Történettudományi Intézet - MTA

Társadalomkutató Központ, 2010. (annotált)

Györffy István: Magyar falu, magyar ház. Budapest: Az Akadémia Kiadó Reprint sorozata, 1987.

Hofer Tamás - Kisbán Eszter - Kaposvári Gyula (szerk.): Paraszti társadalom és műveltség a 18.-20- században. III. Tanyák. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 1974.

Horváth Dezső: A tizedik ember. Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó, 1985. <<http://mek.oszk.hu/06700/06788/06788.htm>> (annotált)

Istvánfi Gyula: Népi építészet. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.

Juhász Antal (szerk.): Migráció és település a Duna-Tisza közén. Szeged: 1990. <https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_CSON_Sk_1990_Migracio_es_telepules/?pg=3&layout=s>

Kapy Jenő: A tanya világmodell. Magyar Építőművészet, 1993/1. 38-40.

Kisberzsényi-Nagy György: Az építészet láthatatlan struktúrái. DLA értekezés, 2017. <<http://dla.epitesz.bme.hu/appendfiles/1581-Kisberzsényi-Nagy%20Gy%C3%B6rgy%20DLA%20tanulm%C3%A1ny%202017%20Az%20%C3%A9p%C3%ADt%C3%A9szet%20I%C3%A1thatatlan%20strukt%C3%BAr%C3%A1i.pdf>>

Kiss Attila (szerk.): Tanyakutatás 2005 Kutatási jelentések 4. füzet - A tanya épített környezete. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, 2005. (annotált)

Kiss Attila: A tanyai építészet és térhasználat kulturális értékei. In. Kovács Teréz (szerk.): A vidéki Magyarország Az EU csatlakozás után. VII.

Falukonferencia. MTA Regionális Kutatások Központja, 2007. 394-398. (annotált)

Meggyesi Tamás: Települési kultúráink. Budapest: Terc Kft. 2008.

Pölöskei Ferenc - Szabad György (szerk.): A magyar tanyarendszer múltja. Budapest, Akadémia Kiadó, 1980. (feldolgozás alatt)

Reischl Gábor: Gazdálkodó építészet. <http://www.sze.hu/ep/arc/yymm/06Gazdalkodo_epiteszet.pdf>

Reischl Gábor: Mezőgazdaság és építészet. Budapest, TERC Kft, 2010.

Somogyi Harold: Orgovány. Budapest, Magyar Csodaszarvas Egyesület, 2001.

Szász János - Szigetvári János: Népi építészetünk nyomában. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 1976.

Tamáská Máté: Falvak az uradalmak helyén. Budapest: Martin Opitz Kiadó, 2013. (feldolgozás alatt)

Tímár Judit: Kérdőjelek és hiányjelek a tanyakutatásban. Tér és társadalom, 4. évf. 1990/2. 49-62. (annotált)